

Alman Diplomatik Raporlarında 27 Mayıs Askerî Darbesi

Resul ALKAN*

Özet

27 Mayıs 1960 tarihi, Türkiye'nin yakın tarihinde çok partili siyasi hayata geçişin ardından yaşanan ilk askerî darbe olurken, demokrasinin rafa kaldırıldığı, temel hak ve özgürlüklerin askerî cunta yönetiminde yok sayıldığı ve yaklaşık 1,5 yıllık bir sürecin başlangıç noktasıdır. Alman Devleti'nin Türkiye'de yaşanan askerî darbeye gösterdiği tepki ve ardından aldığı pozisyon aslında demokrasinin 1960'lı yılların başında Batılı devlet adamlarının ve diplomatlarının düşünce dünyası ve pratiğinde, Türkiye'ye yaklaşımları söz konusu olduğunda, bir kırmızı çizgiye sahip olmadıklarını gösterdiği gibi, bu durum Batı dünyasının savunduğu demokratik ilkelerle de tezat oluşturmaktaydı. Alman Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerinden istifade edilerek kaleme alınan bu çalışma, demokrasiyi dilinden düşürmeyen Batı dünyasının aslında 1960'lı yıllarda siyasi ve askerî menfaatleri örtüştüğünde baskıcı hükümetlerle olduğu gibi darbecilerle de işbirliği yapabileceklerini arşiv belgeleriyle ortaya koymaktadır. Alman diplomatların odak noktasında, Türkiye'deki gelişmeleri değerlendirirken ve adım atarken, NATO'nun önemli üyesi Türkiye'in Rusya karşısındaki güvenliği ön planda tutulmaktaydı.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi, Alman Dışişleri Bakanlığı Raporları, Adnan Menderes, İsmet İnönü, Fritz Oellers.

27 May Coup in the German Diplomatic Reports

Abstract

7 May 1960, besides being the first military coup after the transition to multi-party political life, is the starting point of a process in which democracy was shelved in the country and fundamental rights and freedoms were ignored under the military junta rule. The response of the German government to the military coup in Turkey shows that in the early 1960s, there was no red line for democracy for dignitaries and diplomats in their world of thought and practice, and it also was in contradiction with the democratic principles advocated by the Western world. This study, which was written by using the archives of the German Foreign Ministry, reveals with archive documents that the Western world, which harps on democracy, can actually cooperate with repressive governments as well as with coup plotters when their political and military interests coincide in the 1960s. While German diplomats were assessing the developments in Turkey, Turkey's, which is an important member of NATO, security against Russia was the focal point.

Keywords: Military Coup of 27 May 1960, the Reports of the German Foreign Ministry, Adnan Menderes, İsmet İnönü, Fritz Oellers.

* Dr. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Anabilimdalı, resul.alkan@comu.edu.tr; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0489-5772>.

Giriş

1950 Genel Seçimi, sonuçları itibariyle Türk siyasetinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak yorumlanmaktadır. Demokrat Parti (DP) ezici bir sonuçla iktidara gelirken, 27 yıllık tek parti yönetimi sonlanan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ise muhalefetin ana aktörü olarak sonraki 10 yılın Türk siyasi hayatındaki yerini almıştı. Menderes'in liderliğinin ilk yıllarında Türk ekonomisi, dışarıdan alınan uygun kredi ve tarıma ve yol yapımına dayalı yatırımlarla göreceli bir gelişim gösterirken, iktidarının son döneminde demokrasinin işleyişi hususunda bir geriye gidiş söz konusuydu: DP hükümeti, 27 Ekim 1957 milletvekili seçimlerinin ardından özellikle basın ve üniversiteler üzerinde gittikçe artan baskılardan, muhalefetin demokratik faaliyetlerini engellemeye kadar varan özgürlükleri kısıtlayıcı hamlelerde bulunmaktaydı. Nihayetinde siyasi gerginliklerin sokak gösterilerini evrildiği süreç, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk askerî darbesiyle sonlanacaktı.

Jeopolitik konumu itibariyle Soğuk Savaş yıllarında NATO'nun Rusya'ya karşı güvenlik kalkanı olarak kabul gören Türkiye'de yaşanan siyasi ve askerî bakımdan sarsıntılı geçen dönem, Almanya'nın burada yaşanan gelişmelere odaklanmasına sebep olmaktaydı. Almanya penceresinden bakıldığında Türkiye'yi siyasi ve askerî tesirlerin yanı sıra, önemli bir ortak olarak değerli kılan bir diğer husus, Amerika Birleşik Devletleri'nin ardından 1950'li yıllarda Türkiye'ye sağladığı yüksek orandaki kredi desteği ve Türkiye'nin tarım alanında gerçekleştirdiği reformlarda Alman danışmanların elde ettiği konum ve iki ülke arasında artma eğiliminde olan ekonomik ilişkilerdir.

Türk siyasi tarihinin güncelliğini koruyan konularından, 27 Mayıs Askerî Darbesi'nin üzerinden geçen altmış yılı aşan süre içerisinde, o döneme ışık tutan oldukça zengin bir literatür oluşmuştur.¹ 27 Mayıs döneminde ordu, siyaset ve basından yaşananlara tanıklık edenlerin hatıratı, karşılaştırmalı okumalar adına fayda sağlamaktadır.² Bununla beraber darbe öncesinde, esnasında ve sonrasında yaşanan gelişmeleri, olayların tazeliğini koruduğu esnada ülkelerinin Dışişleri Bakanlıklarına iletilen Batılı devletlerin elçilik raporları, tarih yazımını çeşitlendiren nitelikte arşiv kaynaklarındandır. Diplomatik arşiv belgeleri üzerindeki araştırmayı kısıtlayan sürelerin de dolmasıyla konu ile alakalı Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlıkları diplomatik arşiv belgelerine dayanan akademik çalışmalar ardı ardına kaleme alınmıştır.³

- 1 Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmad, Feroz. *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*, C. Hurst for the Royal Institute of International Affairs, London 1977; Mehmet Ali Birand; Can Dündar; Can; Mehmet Bülent Çaplı, Demirkırat. *Bir Demokrasinin Doğuşu*. Milliyet Yayınları, İstanbul 1997; Özdağ Ümit, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Kitaplar, İstanbul 2004.
- 2 Dönemin tanıklarının yayımlanmış anılarından önemli olanları şunlardır: Talat Aydemir, *Talat Aydemir'in Hatıraları*, Kitapçılık Yayınları, İstanbul 1968; Numan Esin, *Devrim ve Demokrasi. Bir 27 Mayısçının Anıları*, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2005; Nejat Gülen, *Anılarımda 27 Mayıs ve Yassıada*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2005; Ali Fuad Başgöl, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri Görüp Yaşadıklarım*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2011.
- 3 Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri'nin 27 Mayıs Darbesi esnasındaki tutumuna şu kaynaklardan ulaşılabilir: Cihat Göktepe "İngiliz Kaynaklarına Göre Türkiye'deki 27 Mayıs Darbesi", *Türkler*, 2002, C. 17, s. 54-65; Cihat Göktepe, "1960 Revolution in Turkey and The British Policy Towards Turkey". *The Turkish Year Book International Relations*, Number XXX, Ankara University Faculty of Political Sciences, 2000, s. 139-189; Cüneyt Akalın, *Askerler ve Dış Güçler Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı*, *Cumhuriyet Kitapları*, İstanbul 2000; Fahir

Batı'nın bu üç büyük devletinin dışında eksik olan ülke ise Almanya'dır. Almanya'nın Ankara ve İstanbul'daki temsilciliklerinden Bonn'a gönderilen diplomatik raporlarla hadiselerin yorumlanması ve Alman hükümetinin Türkiye'de yaşanan gelişmeler karşısındaki tutumu, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa'nın yaklaşımlarıyla ilgili karşılaştırmalı okumalar açısından araştırılmaya değerdir. Çalışma, bu alandaki eksikliği giderme yolunda katkıda bulunmayı ve dönemin gelişmelerini Almanya Dışişleri Bakanlığı arşivinde muhafaza edilen birincil elden kaynaklar ile ele almayı amaçlamaktadır. Alman diplomatik arşiv belgelerini Türk tarih araştırmaları için faklı kılan, 27 Mayıs sonrasında Millî Birlik Komitesi içerisinde Alparslan Türkeş önderliğindeki muhalefetin Türkiye'den tasfiyesinde Alman diplomatların tutumudur.

Makale üç temel kısma ayrılmaktadır: İlk bölümde, 1957 seçimlerinin ardından muhalefetin güçlenmesiyle yaşanan siyasi tartışmalar ve 27 Mayıs Askerî Darbesi öncesinde meydana gelen olayların elçilik raporunda nasıl yorumlandığı konusu incelenecektir. İkinci bölümde, darbe gününde yaşananlar ve darbenin sebepleri üzerinde durulacaktır. Son bölümde ise, askerî darbenin ardından kurulan cunta iktidarı dönemi gelişmeleri ve Adnan Menderes ve arkadaşlarının idamına kadar yaşanan olayların Alman elçilik raporlarına yansımalarına bakılacaktır.

27 Mayıs 1960 Öncesi Artan Siyasi Gerginlikler

Bu başlıkta, Temmuz 1958 ile Mayıs 1960 tarihleri arasında Batı Almanya'nın başkenti Bonn'a iletilen raporlarda Türkiye'nin içinde bulunduğu genel siyasi duruma bakılacaktır. 9 Temmuz 1958 tarihli, *Türkiye'nin iç politik durumu* başlıklı rapor genel hatlarıyla incelendiğinde, ülkenin içinde bulunduğu siyasi atmosferi gayet net özetleyen bilgilerle karşılaşılmaktadır: Gazetelerin yayınlarının geçici süreyle durdurulmasıyla beraber gazete sahiplerinin hapis cezasına çarptırılması, akademisyenlerin politik konularda yorum yapmalarının yasaklanması ve muhalefetin meclise sunduğu görüşme taleplerinin iktidar partisi tarafından oy çokluğu ile reddedilmesi gibi iktidarın şeffaflıktan uzak otoriter eğilimler içerisinde olduğu yer bulmaktaydı. Türkiye'deki diğer Batılı ülkelerin diplomatlarının da katıldığı görüşe göre iç politik eleştirilerden kaçış amacıyla Kıbrıs sorunu görüşmeleri hükümet tarafından bir fırsat olarak kullanılmaktaydı. Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Fritz Oellers'in raporunda yer bulan dikkat çekici bir diğer husus, iktidar partisi içerisinde ekonominin kötü gidişatı üzerine yaşanan tartışmalar ve kabinede gerçekleştirilen değişikliklerdir.⁴

Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı". *Bellekten*, c. 60, s. 227, 1996, s. 203-226; İdris Yücel, "Turkey's May 27, 1960 Coup through The French Diplomatic Reports", *Bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World*, 90, s. 43-65.

4 1903 Düsseldorf doğumlu hukukçu Fritz Oellers, bir dönem Federal Demokrat Parti milletvekili olarak Alman parlamentosunda siyaset yaptı ve ardından Alman Dışişleri Bakanlığı'na geçti. Kısa süren diplomatlık kariyeri boyunca Brezilya ve Türkiye'de bulundu. 1951-1956 yılları arasında Almanya'nın Brezilya Büyükelçiliği görevi sonrasında geldiği Türkiye onun emekliliğinden önceki son duruşuydu. Rudolf Vierhaus ve Ludolf Herbst, *Biographisches Handbuch der Mitglieder des Deutschen Bundestages. 1949–2002*, Band 2: N–Z. Anhang. K. G., München 2002, s. 614.

Oellers'in aktardığına göre; Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu, Alman Büyükelçiye bir görüşmesinde, bir DP kabine toplantısı esnasında fiyat artışları konusunda sert tartışmaların yaşandığını ve Menderes'in yüksek enflasyona sebep olan fiyat artışlarının durdurulmaması durumunda, istifa edebileceğini aktarmıştır. Menderes'in uyarıları ile fiyat artışlarının durdurulması konusunda kabine içinde uzlaşa sağlanmış olsa da kısa bir süre sonra Türk lirasında %200'ü aşan oranda devalüasyona gidilmiştir.⁵

Menderes kabinesinin çözmesi gereken öncelikli konuların başında, ekonomik sorunlar ve yüksek enflasyon gelmekteydi. Hükümetin geleceğini yurtdışından gelecek olan Marshall yardımlarına bağlayan Alman Büyükelçi, Türk politikacıların da bunun gayet iyi farkında olduğunu ve sağlanacak yabancı kredi desteği karşılığında, Türk devlet adamlarının yapılması istenen reformların da gerçekleştirilmesi konusunda istekli olduğuna inanmaktadır. Oellers'e göre hükümetin otoriter yönetim tarzı ve ekonomi politikaları nedeniyle içeride karşılaştığı yoğun eleştiriye rağmen DP ve CHP'nin içerisinde, Menderes dışında ülke yönetimi üstlenebilecek ve acı ekonomik reçeteleri uygulayabilecek bir lider bulunmamaktadır. 1957 seçimlerinin üzerinden de henüz bir yıl geçmemişken, zamanlama olarak pek de uygun olmayan hükümet değişikliği ise askerî, ekonomik ve siyasi sorunları beraberinde getirecektir. Alman Büyükelçi, bu nedenlerden dolayı, 1958 yazında Türkiye'de bir iktidar değişikliğini imkân dahilinde görmemektedir.⁶

1959'un başında, Türkiye'nin gündemini Kıbrıs meselesi meşgul etmekteydi. İngiltere'nin arabuluculuğu ile Kıbrıs konusunda taraflar uzlaşmışlardı. Fakat bu dış politik sorunun başarılı bir şekilde çözümüne gölge düşüren hadise Başbakan Adnan Menderes ve beraberinde seyahat eden ve bakanlar, bürokratlar ve gazetecileri taşıyan uçağın Londra yakınlarında düşmesiydi. 17 Şubat 1959 tarihinde yaşanan kazada 14 kişi hayatını kaybetmiş, Başbakan Menderes ise hafif yaralı olarak uçak enkazından kurtulmayı başarmıştı. Kazanın ardından Türkiye'ye geri dönen Menderes, İstanbul'da halkın büyük bir ilgisiyle karşılanmıştı. Ankara Tren Garı'nda düzenlenen karşılama töreninde Başbakanı bekleyenler arasında muhalefet lideri İnönü'nün de bulunması, dönemin basını tarafından iktidar ile muhalefet arasında bir yakınlaşmanın gerçekleştiği şeklinde yorumlanmıştı. Bunun yalnızca bir temenni olduğu, ileriki aylarda gündeme gelen laiklik tartışmaları ile ülke siyasetinde kutuplaşmanın daha da arttığı bir döneme girilmesiyle daha da net anlaşılmıştır.

Adnan Menderes'in İstanbul ve Ankara'da karşılanması esnasında kesilen kurbanlar özelinde yoğunlaşan laiklik tartışmaları, bahsedilen dönemin ana gündemini oluşturmuştur. Alman Büyükelçi Fritz Oellers, Menderes'e adanan kurbanların bağımsız gazeteler tarafından *gerici* davranış biçimi olarak yorumlanmasıyla laiklik tartışmalarının alevlenmeye başladığını belirtmiştir. Muhalefetin de bakış açısını politik söylemlerinde kullanmaya başlamasıyla, tartışma bir anda ülke gündemine oturmuştur. Yine DP'nin parti binalarının açılışında kesilen kurbanlar da CHP tarafından *gericilik* bağlamında yorumlanmaktaydı. Muhalefet partisinin bu çıkışına karşı iktidara yakın gazeteler ise Ramazan ayı esnasında İnönü'nün aleyhinde sigara içtiği suçlaması bile yapılmaktaydı. Fritz Oellers laiklik tartışmaları ve CHP'nin içinde bulunduğu zor durum ile alakalı şu tespitleri yapmıştır:

5 PAAA, B 26-REF.206/1A4, s. 17-18.

6 PAAA, B 26-REF.206/1A4, s. 16-22.

“DP, halkın dini duygularına, Atatürk döneminde olduğundan daha duyarlı yaklaşmaktadır. Ancak yeni olan, CHP’lilerin buna karşı hassas tepkiler vermeleri ve bunu da gelişigüzel ve beceriksizce yapıyor olmalarıdır. [...] CHP’li bir milletvekili, partisinin, başbakanın giderek artan popülaritesi karşısında ne yapacağını bilmediğini itiraf ederek, bu popülariteyi, Türkiye’ye verilen ve muhalefetin iktidar olma şansını ortadan kaldıran dış krediye bağlamaktaydı. Bu ifade kısmen doğru olabilir. Fakat bununla birlikte, genel olarak CHP yönetiminin karşı propagandayı nasıl yöneteceğini gerçekten bilmediği izlenimi doğrulanmıştır. Son günlerde başlayan bahar propaganda hamlesi partinin bu zor durumdan çıkma şansı olup olmadığını gösterecektir.”

1959 yazına gelindiğinde, iktidar ile muhalefet arasındaki gerilim had safhaya ulaşmıştır. CHP’nin, iktidar partisinin otoriter uygulamalarına karşı Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne verdiği soru önermeleri üzerine yapılması planlanan görüşmelerin, DP milletvekilleri tarafından engellenmesi, ana gündemi belirleyen gelişmelerdendir. DP’den isminin açıklanmasını istemeyen bir milletvekilinin Alman Büyükelçiye, parlamentonun muhalefetsiz daha rahat ve gürültüsüz bir şekilde çalıştığı ve gereken yasaların daha kolay geçtiği yönündeki beyanını ve dönemin Ticaret Bakanı’nın CHP’nin yasaklanması gerektiği şeklindeki çıkışı, 15 Haziran 1959 tarihli elçilik raporunda yer bulmaktaydı.⁸

Uygulanmaya başlanan ekonomi politikaları, 1959 yılının sonu itibariyle yavaş yavaş olumlu sinyaller vermektedir.⁹ Alman Büyükelçiye göre hükümete karşı artma eğiliminde olan memnuniyetsizlik, DP’nin ekonomiyi toparlamakta yetersiz kalmasından dolayı değildir: aksine son aylarda Avrupa Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü’nün sağladığı yardım kredisi ve bunun karşılığında ithalat mallarının ülkeye girişini kolaylaştıran ekonomik politikalar ile genel tedarik ve ihtiyaç malzemelerine fiyat bazlı ulaşım durumunda bir düzelme söz konusuydu. Fritz Oellers raporunda gerçekleşen bu ekonomik düzelmeyi hükümetin konumuna sağlamaştıran ve Menderes’in itibarını artıran bir gelişme olarak yorumlamıştır. Dış politikada Kıbrıs sorununun geçici de olsa bir çözüme kavuşturulması, Menderes’in ABD’yi ve Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu’nun Cenevre’yi ziyaretleri ve içlerinde ABD Başkanı Eisenhower’ın de olduğu yabancı ülke liderleri ve bakanlarının Türkiye’yi ziyaretleri, dış politik meşruiyet bakımından iktidarın ülke içindeki konumunu olumlu etkileyen gelişmeler olarak vurgulanmıştır.¹⁰ Bütün bunların yanı sıra, İstanbul Boğazı’nın iki yakasını bir birine bağlayacak olan köprü inşası gibi büyük projelerle halka ülkenin geleceğine umutla bakabilmesini sağlayacak sözler, Menderes tarafından mitinglerde sıkça dile getirilmekteydi.¹¹

Aynı argümanların yer bulduğu 23 Mart 1960 tarihli bir diğer rapor, Almanya’nın Türkiye’deki yeni Büyükelçisi Georg von Broich-Oppert tarafından, 1960’ın başından itibaren Türk siyasetinin gündemini meşgul eden erken seçim tartışmalarının yaşandığı

7 PAAA, B 26-REF.206/IA4, s. 104-107.

8 PAAA, B 26-REF.206/IA4, s. 117-122.

9 Erik Jan Zürchner, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. Çev. Yasemin Saner Gönen. 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 277.

10 PAAA, B 26-REF.206/IA4, s. 152-153.

11 PAAA, B 26-REF. 206/IA4/93, s. 288.

esnada kaleme alınmıştır.¹² İsmet İnönü'nün, seçim takvimine göre 1961 sonbaharında gerçekleşecek genel seçimlerin bir yıl öne çekileceği yönündeki açıklamasıyla alevlenen tartışmalar sonrasında Bonn'u bilgilendiren von Broich-Oppert'e göre iktidar partisi seçimleri geri çekme niyetindedir. Alman büyükelçi, Menderes'in son bir senedir toparlanmakta olan ekonomik durumun 1961 sonbaharına kadar devamı hususunda şüphesinin olduğuna ve iktidarını gelecek 4 yıl garanti altına almak adına seçimleri 1960 İlkbaharı veya Sonbaharı'na geri çekebileceğine dikkat çekmektedir. Alman diplomatın edindiği bilgiye göre, 22 veya 29 Mayıs 1960 seçim için en erken iki tarih olarak iktidar çevrelerinde konuşulmaktaydı.¹³

DP Meclis'te çoğunluğu elinde bulunduruyorken, Menderes'in seçimleri erken bir tarihe almasındaki asıl hedefi neydi? Alman Büyükelçi bu soruya Menderes'in Türkiye'de yönetim sistemini değiştirmeye yönelik planları olduğuna dair ilginç bir iddia ile 23 Mart 1960 tarihli raporunda cevap vermektedir:

“Menderes'in, -yakın zamanda Pakistan'da yaşanan değişim gibi- genel sağlık durumu pek iyi olmayan cumhurbaşkanının ölümü durumunda, Türkiye'nin yönetim sistemini değiştirecek geniş kapsamlı planları olduğu, ihtimaller dışında değildir. Türk anayasasının ABD'deki uygulama ile uyumlu hale getirilmesi anlamına da gelen başkanlık sistemiyle başbakan ve cumhurbaşkanının yetkilerinin tek bir elde birleşmesi sonucunda, Menderes ülkesinde güçlü bir konum elde edecektir.”¹⁴

Darbenin Oluşumu ve Sebepleri

Ülke ekonomisinde ve dış politikada yaşanan görece olumlu hava, iç politikaya yansımaktan oldukça uzaktı. Muhalefete karşı tavizsiz tutumundan vazgeçmek bir yana, hükümet daha da sert kararlar alarak gerilimin tırmanmasına yol açarak, darbe sürecini daha da hızlandırmaktaydı. Bu bağlamda muhalefet lideri İnönü'nin DP'nin kalesi olan Ege bölgesi ziyareti esnasında Uşak'ta saldırıya uğraması ve 4 Nisan 1960'ta Kayseri ziyaretinin engellenmesi, muhalefet adına demokratik teamüllerin yok sayılması ve sınırların zorlanması anlamına gelmekteydi.¹⁵ Alman Büyükelçi Georg von Broich-Oppert, İnönü'nün Kayseri'de engellenmesi hadisesinden hükümet yetkililerinin haberi olmadığını ve Kayseri valisinin keyfi bir uygulaması olduğunu Bonn'a ileterek, Kayseri olayları özelinde gerginliğin tırmanmasında hükümetin birinci dereceden sorumlu olmadığını ima etmekteydi.¹⁶

12 Fritz Oellers'in görevinin 1959 yılında dolması ve ülkesine geri dönmesinin ardından yerine gelen Georg von Broich-Oppert, halefi gibi emekliliği öncesinde 1959-1962 yılları arasında Almanya'nın Türkiye Büyükelçiliği görevini üstlenmiştir. 1925 yılında Alman Dışişleri'nde görevine başlayan Georg von Broich-Oppert, Nazi rejiminin ırkçı politik uygulamaları sonucunda ari olmayan ataları nedeniyle 1937 yılında ara verdiği görevine 1952 yılında Almanya'nın Oslo diplomatik temsilciliğinde elçilik görevi ile geri dönmüştür. 1956'da büyükelçi sıfatıyla New York'ta Birleşmiş Milletler'de Almanya'nın daimi gözlemcisi oldu. 1958 yılında kısa süren Alman Dışişleri Bakanlığı'nın personel şefliğinin hemen ardından Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi olarak 1959-1962 yılları arasında ülkesini Türkiye'de temsil etti. Werner Breunig; Siegfried Heimann; Andreas Herbst, *Biografisches Handbuch der Berliner Stadtverordneten und Abgeordneten 1946-1963*. Band 14, Berlin: Schriftenreihe des Landesarchivs, Berlin 2011, s. 77.

13 PAAA, B 26-REF. 206/IA4/93, s. 318-320.

14 PAAA, B 26-REF. 206/IA4/93, s. 321.

15 Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 27. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, s. 257.

16 PAAA, B 26-REF. 206/IA4/93, s. 325.

Mart ayının sonu itibariyle erken seçim tarihinin Başbakan Menderes tarafından açıklanması beklenirken hangi sebeplerden dolayı bir anda iktidarla muhalefet arasındaki gerginlik şiddete dönüşmüş ve sokaklar bir anda karışmaya başlamıştı? Von Broich-Oppert'in yorumuna göre DP'nin 1957 seçimlerinde elde ettiği konumunu daha da güçlendirmek amacıyla 1961 seçimini bir yıl öne çekmesinin an meselesi olduğunu, fakat ülke ekonomisinde yaşanan düzelmeye ve Menderes'in buna bağlı olarak halk arasında daha da sağlamlaşan konumunun farkında olan muhalefet partisi, bunu önlemek için elinden gelen her yolu denemekteydi. Alman Büyükelçiye göre, Kayseri'de İnönü'ye karşı yapılanlar, "Menderes'in ülke çapındaki sempatisine zarar vermesinin yanı sıra orduyu da vicdaniyla vermesi gereken tehlikeli bir karara zorlamaktaydı"¹⁷

12 Nisan 1960 tarihinde Meclis'e verilen önerenin 18 Nisan tarihinde kabul edilmesinin ardından DP'li milletvekillerinden oluşan ve geniş yetkilerle donatılan Tahkikat Komisyonu kuruldu. 27 Nisan'da Meclis'te bu komisyona yeni ve olağanüstü yetkiler tanıyan bir kanun çıkarıldı.¹⁸ 15 DP'li üyeden oluşan komisyon, siyasi partilerin etkinliklerinin 3 ay süre ile durdurulmasını ve meclis görüşmelerinin basında yer almasını yasaklamaktaydı.¹⁹ İstanbul ve Ankara Üniversitelerinden hukukçu akademisyenlerin tahkikat komisyonunun kuruluş ve faaliyet amaçlarını eleştirmesi ve siyasete karıştıkları gerekçesiyle bunlara disiplin cezaları verilmesi, üniversite öğrencileri tarafından sokaklarda protesto edilmişti.²⁰ 28 Nisan'dan itibaren başlayan öğrenci gösterilerinin dağıtılması esnasında ordu birliklerinin kullanılması ve olayların kontrolden çıkmasıyla birçok öğrenci ve gösterici hayatını kaybetmişti.²¹ Büyükelçi von Broich-Oppert, hükümetin kendi iktidarına oldukça zararı dokunan radikal önlemlerin bir mantığının olmadığını belirtirken, bunun yalnızca muhalefetin Kayseri'de yaşananları bahane ederek tansiyonu yükseltmek suretiyle iktidar partisinin güçlü konumunu zayıflatmayı ve iktidar partisini devirmeyi hedeflemesiyle açıklanabileceğinin altını çizmekteydi.²²

Ana muhalefet partisi lideri İsmet İnönü ordunun siyasete müdahalesine olumlu yaklaşmamaktaydı. Ordudan gelen darbe yoluyla hükümeti iktidardan indirme

17 PAAA, B 26-REF.206/IA4, s. 198-199.

18 Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'ın Günümüze Türkiye Tarihi*. 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 61.

19 Zürchner, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 277.

20 İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde, üniversite öğrencilerinin yoğun protesto gösterileri düzenlediği günlerde, 1957 yılında yeni kurulan Erzurum üniversitesinde hiç bir hareketliliğin yaşanmadığı bilgisini 23-26 Mayıs 1960 tarihleri arasında İran'a kara seyahati esnasında Erzurum'da bulunan Prof. Dr. F. Christiansen-Weniger raporunda Alman Büyükelçiliğine bildirmiştir. PAAA, B 26-REF. 206/IA4/55A, s. 54.

21 Türkiye'deki öğrenci gösterilerine destek olmak ve hayatını kaybeden öğrencileri anmak amacıyla Münih Üniversitesi'nde okuyan Türk üniversite öğrencileri organize ettikleri sessiz yürüyüş ile anavatanlarında yaşanan olaylara kayıtsız kalmamışlardı. 5 Mayıs 1960'ta Münih'te gerçekleşecek olan yürüyüşün haberini iki gün önceden haber alan Türkiye'nin Bonn'da bulunan büyükelçiliğindeki diplomatlardan İlhami Müren, Menderes hükümetine karşı yapılacak yürüyüşe katılacak öğrencilerin arasında komünist fikirlere sempati duyan Kürt ve İranlıların da olabileceği ve bunların Türk öğrencileri provoke edebileceği ihbarını aldıklarını ve bu sebeple gösterinin iptali için 4 Mayıs'ta Alman Dışişleri Bakanlığı'na başvuruda bulunmuştu. Fakat Bavaria Eyaleti İçişleri Bakanlığı gösterinin engellenmesinin eyalet yasalarına göre uygun olmadığını Türk makamlarına iletti. Nitekim aynı yazıda yer alan die Welt gazetesinin 6 Mayıs tarihli haberine göre Münih'te okuyan yaklaşık 60 Türk üniversite öğrencisinin katıldığı sessiz protesto yürüyüşü olaysız bir şekilde sonlandırdı. PAAA, B 26-REF.206/IA4, s. 190-191.

22 PAAA, B 26-REF.206/IA4, s. 203.

amacıyla İsmet İnönü ile görüşme teklifi, muhalefet liderinin reddetmesi sebebiyle gerçekleşmemiştir.²³ Nitekim muhalefet partisi, Menderes'in istifasını beklemekteydi. CHP, öğrenci gösterileri sonucunda yaşamını yitirenlerin ve gözaltına alınanlara yapılan iş-kence haberlerinin Anadolu şehirlerinde yayılması sonucunda, DP liderinin ülke içinde prestij kaybı yaşaması üzerine bir siyasi hesap yapmaktaydı. Fakat Menderes istifa etme niyetinde olmadığı gibi, gerginliğin artmasında payı olan İçişleri Bakanı'nı görevden alma hamlesi dışında daha fazla siyasi kurban vermeden bu krizi çözmek niyetindeydi. Alman Büyükelçinin aktardığına göre hem iktidar hem de muhalefet partisinin son çare olarak düşünülebilecek askerî diktatörlükten yana olmadıkları gibi, ordunun siyasetten uzak durmasından yanaydılar. Özellikle tahkikat komisyonunun kuruluşu ve faaliyetleri karşısında gösterdiği demokratik duruşuyla muhalefet partisinin de sempatisini kazanmış ve Menderes hükümetlerinde çeşitli bakanlıklarda bulunmuş olan İbrahim Sıtkı Yırcalı ismi alternatif olarak ön plana çıkmaktaydı.²⁴

Askerî darbeden 10 gün önce kaleme alınmış raporda, mevcut hükümetin sorumluluğu üstlenip istifa etmemesinin sebeplerinden biri olarak, bazı kabine üyelerinin yolsuzluklara karışmış olmaları ve tabiatıyla hükümet değişikliği sonucunda Yüce Divan'da yargılanma riskiyle karşılaşmak istememeleri olarak gösterilmektedir.²⁵ Türkiye'deki iç politik kriz esnasında Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın nasıl bir yol takip etmesi gerektiğine dair Alman Büyükelçi Georg von Broich-Oppert'in Bonn'a ilettiği tavsiyeleri oldukça dikkat çekicidir:

“Dış politika bağlamında, özellikle Alman hükümeti açısından Türkiye’de meydana gelen son gelişmeler kaygı vericidir. Durum, bulunduğu jeopolitik konumu itibariyle özellikle bize yakın bir NATO müttefikinin -dünya genelinde hakim olan gerilimlerin varlığı da dikkate alındığında- pozisyonunun oldukça zayıflaması anlamına gelmektedir. Buna ek olarak Türk hükümetine Batı’dan gelecek açıktan eleştiri veya Batı’nın özellikle de ABD’nin Menderes ile arasına mesafe koyması durumunda, Başbakan ülkesinin bağımsızlığını ekonomik açıdan elde etmek amacıyla yaklaşan Moskova ziyaretini mutlaka fırsata çevirmek isteyecektir. Batı’nın Türkiye’de yaşanan son olaylardan dolayı Menderes’ten uzaklaşması -demokrasi fikirlerimizle uyum içinde olmasa da- an itibariyle politik olarak akılsızca bir adım olacaktır.”²⁶

27 Mayıs Askerî Darbesi’nden Yassıada Duruşmalarına

27 Mayıs Askerî Darbesi’nin duyulmasının ardından yaşananlar, telgrafla eş zamanlı olarak Almanya’nın Ankara’daki temsilciliğinden Bonn’a iletilmekteydi.²⁷ Bahsedilen

23 PAAA, B 26-REF.206/1A4, s. 201-202.

24 PAAA, B 26-REF.206/1A4, s. 203.

25 PAAA, B 26-REF.206/1A4, s. 204.

26 PAAA, B 26-REF.206/1A4, s. 204-205.

27 27 Mayıs saat 8:50’de Ankara’dan Almanya’ya gönderilen ve telsiz bağlantısının kurulmasının hemen ardından aynı gün içerisinde, Ankara’dan Bonn’a 10 adet şifreli telgraf yollanmıştır. PAAA, B 26-REF. 206/1A4/55A, s. 3-23.

telgraflar ilk günlerde olayların analizinden ziyade gelişmelerin yorumsuz olarak Bonn'a aktarımından oluşmaktadır. 27 Mayıs günü ordunun ülke idaresine geçişi, Ankara öze- linde halk tarafından büyük coşku ve sevinç gösterileriyle kutlanmıştır. Şehir merkezinde subaylar ve askerî birlikler halk tarafından bir kurtarıcı olarak karşılanırken, sokağa çık- ma kısıtlamasının kaldırıldığı 16 ila 21 saatleri arasında toplanan binlerce gencin yeni yönetim lehine gösterilerde bulunmasına müsaade edilmiştir.²⁸

Türkiye'nin Almanya Büyükelçisi Settar İksel, darbeyi takip eden ilk günlerde MBK yönetiminin Alman makamları tarafından tanınmasına odaklanmıştır. İksel, pazar günü olmasına rağmen, Almanya Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Hilger van Scherpen- berg'i acil olarak evinde ziyaret ederek, Alman hükümetinin Türkiye'nin yeni yönetimini resmî olarak tanınması hususunda isteğini iletmıştır.²⁹ Büyükelçi Settar İksel'in yaklaşık 6 hafta içerisinde seçim takviminin açıklanacağı yönündeki beyanatı ise oldukça iyim- ser bir süre olarak kayıtlara geçmiştir. Kıbrıs konusunda Menderes döneminde sağlanan anlaşmanın geçerliliğini koruduğu, tutuklu siyasilere Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyanı'na uygun bir şekilde muamele edileceği ve Türkiye'nin NATO ve Batı eksenli dış politikayı devam ettireceğine dair sözler görüşme esnasında von Scherpenberg'e aktarılmıştı.³⁰ Büyükelçi İksel, Türkiye dönüşünün ardından van Scherpenberg ile gerçekleştirdiği buluşmasında darbenin gelişyle alakalı şu yorumu yapmıştır: *"Menderes ve partisi oldukça popüler olmasına rağmen darbenin birkaç ay öncesinden itibaren yaptığı hataların sonucuna katlanmaktaydı. Darbenin yaklaşık 3 ay öncesinden gelmekte olduğunu herkes bilmekteydi ve yaklaşmakta olan darbeyi görmemesinde dolaylı başbakana bütün dünya gülmekteydi."*³¹

Van Scherpenberg görüşmenin ardından Almanya'nın Washington'da bulunan ABD Büyükelçiliği'ne telgraf yollayarak, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye'deki yeni durum karşısında atacağı adımla uyumlu bir pozisyon almayı planlamaktaydı.³² ABD Dışiş- leri Bakanlığı, Türkiye'deki büyükelçisine yeni yönetimle ilişkilerin aynı şekilde devam edeceğini, bunun Türkiye'nin yeni yönetiminin tanınması olarak görülmesini ve buna ek bir resmî açıklamanın beklenmemesinin, Türk makamlarına iletilmesini istemiştir.³³ Ertesi gün Konrad Adenauer ile görüşen müsteşar van Scherpenberg, Alman başbakana İtalya, Fransa, Hollanda ve Belçika'nın, ABD'nin takip ettiği yolu seçerek Türkiye'deki yeni yönetim ile ilişkileri aynı şekilde devam ettirme konusunda ortak hareket etme kararını iletmıştır. Konrad Adenauer'in de müttefik ülkelerle ortak hareket etmeyi uygun bulmasının ardından, 30 Mayıs 1960 tarihi itibarıyla Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi von Broich-Oppert'e kararın iletilmesiyle, Alman hükümeti, Türkiye'deki yeni yönetimle çalışma konusunda ilk adımı atmıştır.³⁴

Darbeyi takip eden hareketli günlerin ardından *31 Mayıs 1960 Tarihli Hükümet Darbesi* başlığıyla gelişmelerin değerlendirildiği ilk kapsamlı elçilik raporunda, darbenin

28 PAAA, B 26-REF. 206/IA4/55A, s. 20-21.

29 PAAA, B 2-B STS/76, s. 89.

30 PAAA, B 2-B STS/76, s. 89-90.

31 PAAA, B 26-REF. 206/IA4/55A, s. 88-89.

32 PAAA, B 2-B STS/76, s. 83.

33 PAAA, B 2-B STS/76, s. 84.

34 PAAA, B 2-B STS/76, s. 91.

önlenmesinin aslında teorik olarak mümkün olduğu, fakat iktidar partisinin büyük hataları sonucunda, askerî darbenin gerçekleştiği tespitinde bulunulmaktadır.³⁵ Menderes hükümetinin istifası ve erken seçime ılımlı demokratlardan oluşan geçici hükümetle gidilmesi gibi alternatifin de devre dışında kalması, askerî darbenin gerçekleşmesini kaçınılmaz kılmıştır.³⁶ Alman Büyükelçi von Broich-Oppert'in, güvenilir olduğunu iddia ettiği askerî kaynaklardan aldığı bilgiye göre, darbe ordu içerisindeki bir grup subay tarafından yaklaşık olarak 10 ay öncesinde planlanmıştır. Aslında 6 Haziran olarak kararlaştırılan darbenin yaklaşık 10 gün erkene alınması kararlaştırılmıştı. Darbe niyetinde olan subaylar özellikle büyük şehirlerde artan şiddet olaylarıyla beraber 7 veya 8 Mayıs tarihinde muhalefet lideri İsmet İnönü'ye ulaşmış, fakat muhalefet lideri hükümetin darbe ile değiştirilmesine soğuk bakması yüzünden İnönü'nün desteğini alamamışlardır. Bu görüşmenin ardından darbenin hazırlığı ve zamanlaması ile alakalı muhalefet partisi lideri darbeci subaylar tarafından bilgilendirilmemiştir.³⁷ Türkiye'de darbe sonrası kurulan ve başında Cemal Gürsel'in olduğu ve titizlikle seçilen 27 Mayıs ara dönem hükümet üyelerinin liyakat bakımından buldukları konumu hak ettiklerinin altını çizen von Broich-Oppert, yeni Ekonomi Bakanı ile Türk ekonomisinin toparlanmasına daha umutla bakılabileceğini aktarırken, Türk Dışişleri'nin tecrübeli ve dinamik bir isim olan Selim Sarper ile Fatin Rüştü Zorlu'ya kıyasla daha istikrarlı bir şekilde ilerleyeceğini iddia etmekteydi. Rapor, şu tavsiye niteliğindeki satırlarla sonlanmıştır: "*Yeni yönetimin ekonomik ve siyasi bakımdan toparlanması, Türkiye'nin dış politikadaki pozisyonuna ve prestijine olumlu katkı sağlayacaktır. Bu nedenden dolayı yeni hükümet bizim tarafımızdan olduğu gibi bütün Batılı dost güçler tarafından da kesin suretle desteklenmelidir.*"³⁸

Alman Dışişleri Bakanlığı'nda Türkiye'nin siyasi ve ekonomik olarak toparlanması bağlamında beslenen umutlar, kısa süre içerisinde yerini hayal kırıklığına bırakmıştır. 27 Mayıs sonrasında MBK'nın açıkladığı anayasal düzenin kurulamaması, askerî mahkemelerin de kurulmasıyla yasama, yürütme ve yargının ordunun tekelinde olması Bonn'da, Türkiye'nin demokratik düzenden oldukça uzak olduğu şeklinde yorumlanmaktaydı. 17 Ekim 1960 tarihinde diplomat Gustav von Schmoller tarafından Alman Dışişleri Bakanı için kaleme alınan raporda, *Subay Rejimi* olarak adlandırdığı yeni yönetim ordu mensuplarından oluşması ve ordu ve güvenlik eksenindeki konuların dışında siyaset ve ülke yönetiminde en ufak bir tecrübeye sahip olmaması sebebiyle, bilhassa ekonomik sorunlarla başa çıkmakta zorlanmaktaydı. Ekonomide uygulanan kemer sıkma politikası, ithalatın gerilemesi, inşası devam eden projelerin durma noktasına gelmesi ekonomik hayatın durağanlaşmasıyla sonuçlanmıştı.³⁹

Yeni ekonomik tedbirlerin yerine, Menderes döneminde uygulanan ve piyasaya sürülen Türk Lirası'nın artırılması gibi yüksek enflasyona sebep olan para politikaları devam ettirilmekteydi. Aynı tarihlerde Türkiye'nin dış borcu 500 milyon dolar seviyelerindeydi. Alman diplomat von Schmoller'e göre ekonomideki kötü gidişatın yanında MBK'nın yasama ve yürütmeyi kendi tekeline alması, ülke yönetiminin sağlığı açısından oldukça endişe verici bir durumdu. Kuvvetler ayrılığının ortadan kalkmasının ve ülkeyi

35 PAAA, B 2-B STS/76, s. 93.

36 PAAA, B 2-B STS/76, s. 93-96.

37 PAAA, B 2-B STS/76, s. 98.

38 PAAA, B 2-B STS/76, s. 103.

yönetenlerin siyasi tecrübelerinin yetersiz olması, devlet aygıtının işleyişinde karışıklığa sebebiyet vermekteydi. Bu da mevcut yönetimine karşı özellikle kırsal kesimde hayal kırıklığının ortaya çıkışına zemin hazırlamaktaydı. Bununla beraber ülke içinde artan genel memnuniyetsizlik hakimdi. MBK'nın iç politikada uyguladığı sert anti demokratik adımlar, Menderes politikalarını eleştiren Türkiye'nin entelektüel kesimleri tarafından da tepki ile karşılaşılmaktaydı.⁴⁰

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın yakından takip ettiği bir diğer gelişme, MBK içerisinde yaşanan tartışmalardır. MBK içerisinde darbe sonrasında iki fraksiyon oluşmuştur. Alparslan Türkeş'in başını çektiği *şahinler*, demokrasiye geçişin daha yavaş olması gerektiğini savunurken, MBK Başkanı Cemal Gürsel'in de yakın olduğu Cemal Madanoğlu önderliğindeki *ılmıllılar* ise yeni bir anayasa çıkarılarak demokrasiye geçilmesini ve ülke yönetiminin meclisin oluşturacağı bir hükümete bırakılmasından yanaydı. *ılmıllıların* üstünlüğü ile sonuçlanan mücadelede Alparslan Türkeş ve beraberindekilerin tasfiyesini ülkenin iç politik konsolidasyonu ve Türkiye'nin dış politikası bağlamında da olumlu bir gelişme olarak yorumlayan von Schmoller, Batı dünyasının çıkarları adına General Cemal Gürsel ve Cemal Madanoğlu yönetimindeki *ılmıllıların* ekonomik olarak da desteklenmesini tavsiye etmekteydi.⁴¹ Alman diplomat, Gürsel ve Madanoğlu fraksiyonunun ülke ekonomisinde bir iyileşme sağlayamaması durumunda, Türkeş önderliğindeki *şahinlerin* güç kazanacağı ve bunu, Almanya'nın ve Batı dünyasının istemeyeceği bir gelişme olarak yorumlamaktaydı. Von Schmoller bu sebepten dolayı Batı'nın Türkiye'deki mevcut yönetimle daha güçlü ekonomik ve siyasi bağlar kurmasını zorunluluk olarak görmekteydi.⁴²

Türkiye'nin ekonomik durumu dikkate alındığında ülke dışından gelecek döviz ve kredi desteği olmadan yeni idarenin ekonomik sorunların üstesinden gelemeyeceğinin savunulduğu raporda, Rusya'nın Türkiye'ye 500 milyon dolar tutarındaki ve 20 yıla yayılan ve %2'lik faiz ile geri ödeme planı yapılan kredi teklifi geçerliliğini korumaktaydı. Türk tarafı her ne kadar Rus kredisine ilgi duymasa da sıkışan Türk ekonomisinin durumu göz önünde bulundurulduğunda oldukça önemli bir opsiyon olarak durmaktaydı. Avrupa Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü ve Uluslararası Para Fonu'nun Türkiye'ye sağlayacağı kredilerden bağımsız olarak, Alman hükümetinin Türkiye'nin faiz ödemelerini

40 PAAA, B 26-REF. 206/IA4/55A, s. 316.

41 Türk siyasi tarihine 14'ler olayı olarak geçen ve Alparslan Türkeş liderliğindeki *şahinler* ile *ılmıllılar* arasında ortaya çıkan fikir ayrılıkları nedeniyle iç çatışmanın engellenmesi adına, 13 Kasım 1960 tarihinde Alparslan Türkeş ve beraberindeki genç subaylar MBK'dan tasfiye edilmiş ve Türkiye'nin dış temsilciliklerine atase olarak gönderilerek, ülke siyasetinden uzaklaştırılmışlardır. Alman Dışişleri Bakanlığı, Alparslan Türkeş ve beraberindekileri, Türkiye'yi Batı ekseninden Doğu'ya yani Rusya'ya eksenine döndürme amacıyla olan ve iç politikada sosyalist, dış politikada ise ulusal çizgiyi takip eden ve kendileri için tehlikeli bir hareket olarak görmekteydi. PAAA, B 26-REF. 206/IA4/55A: 317. Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından olumlu karşılanan tasfiyelerin ardından dönemin Dışişleri Bakanı Selim Sarper Almanya'nın Ankara'daki Büyükelçisine şu açıklamayı yapmıştır: “Türkiye kararlı bir şekilde Rusya karşısı cephede konumlanmıştır. Bu durumun değişmemesini sağlamayı özel sorumluluğum olarak görüyorum.” Sarper kendine yüklediği bu özel misyonu açıklarken bunun karşılığında Batılı devletlerinin zor durumda olan Türk ekonomisi desteklemesini görüşmede esnasında dile getirmeyi ihmal etmediği görülmektedir. PAAA, B 26-REF. 206/IA4/55A s. 389.

42 PAAA, B 26-REF. 206/IA4/55A, s. 319.

durdurması veya yarıda kalan projelerin tamamlanması adına vereceği finansal desteğin Almanya'nın MBK ile dayanışmasını göstermesi ve Komite içerisindeki *ilimlilerin* konumunun güçlenmesi adına dikkat çekilmekteydi. MBK'nın konumunu güçlendireceği düşünülen bir diğer adım, Türkiye'nin Batı dünyası ile bağlarını daha da sağlamlaştıracak olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik görüşmelerinin kısa sürede nihayete erdirilmesidir. Alman diplomat von Schmoller, Türkiye için öngörülen ekonomik yardımla bağlantılı olarak devam eden Yassıda duruşmalarında istenen idam cezaları nedeniyle Alman hükümetinin endişelerinin MBK'ya iletilmesini, Türk yöneticileri tarafından kendi içişlerine karışılması gibi algılanabileceği nedeniyle uygun bir adım olarak görmekteydi. Bu sebepten dolayı Almanya'nın diğer Batılı devletlerle ortak hareket etmek suretiyle muhtemel idam kararı sonrasında -Batı kamuoyunda ortaya çıkması oldukça kuvvetli olan tepkileri dindirmek adına- mahkemenin kararından geri döndürülmesi için harekete geçilmesi önerisi, Alman Dışişleri Bakanı'na aynı raporda sunulmuştur.⁴³

Menderes ve kabinesindeki eski bakanlar için çıkması muhtemel idam cezasının önlenmesi adına, Türk-Alman Dostluk Cemiyeti yöneticilerinden milletvekilleri Erich Mende, Günther Serres ve Fritz Baade 27 Ekim 1960'ta Alman Şansölye Konrad Adenauer'e inisiyatif alması için başvurmuşlardır.⁴⁴ Ardından Ocak 1961'de Almanya Dışişleri Bakanlığı, Ankara'daki elçisini Türk hükümeti nezdinde görüşmelerde bulunması hususunda yetkilendirmiştir.⁴⁵ Diğer Batılı devletlerin de eş zamanlı hamlesiyle Adenauer'in 28 Temmuz 1961 tarihli mektubu, Dışişleri Bakanı Selim Sarper aracılığıyla MBK Başkanı Cemal Gürsel'e ulaştırılmıştır.⁴⁶ Fakat diplomatik yollardan verilen çabalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yassıda duruşmalarında dava kararının açıklanacağı 15 Eylül günü Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından davet edilen Batılı devletlerin Türkiye'deki diplomatik temsilcileri, ABD'nin de önderliğinde protesto haklarını kullanarak son duruşmaya katılmama kararı vermişlerdir.⁴⁷

Sonuç

27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi, Türkiye'nin iç politik meselesi olsa da hadisenin NATO ittifakının bir üye ülkesinde meydana gelmesinden dolayı Almanya'nın Dışişleri Bakanlığı'nı yakından ilgilendiren ve yaşananları NATO'nun Rusya karşısındaki güvenliği ekseninde değerlendiren bir boyutu da bulunmaktaydı. İncelediğimiz arşiv belgelerinde, 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi öncesinde, esnasında ve sonrasında yaşananların Alman diplomatların bakış açısından yorumlanışında şu noktalar dikkat çekicidir: 1957 seçimlerinin ardından olumsuz seyreden ülke ekonomisinde 1960 yılına gelindiğinde dışarıdan alınan kredilerin de etkisiyle bir düzelmeye söz konusuydu. Aynı tarihlerde Kıbrıs meselesinde Yunanistan ile sağlanan mutabakat, Menderes hükümetinin ülke içerisindeki konumu güçlendiren ve prestij kazandıran bir dış politik başarı olarak yansımaktaydı.

43 PAAA, B 26-REF. 206/IA4/55A, s. 320-321.

44 PAAA, B 26-REF.206/IA4/95, s. 201.

45 PAAA, B 26-REF.206/IA4/95, s. 197.

46 PAAA, B 26-REF.206/IA4/95, s. 197.

47 PAAA, B 26-REF. 206/IA4/95, s. 193.

Ekonomi ve dış politikada yaşanan olumlu havaya rağmen Menderes'in özellikle Mart 1960'tan itibaren muhalefete, akademisyenlere ve basına karşı uyguladığı sert önlemler, Alman arşiv belgelerinde açıklanmakta zorlanılan gelişmelerdi. Nisan ve Mayıs aylarında yükselen tansiyonla beraber şiddet olaylarının arttığı dönemde hükümetin sert adımları karşısında Alman diplomatlar Menderes'in Batılı devletler tarafından açıktan eleştirilmesini, Türkiye'yi Rusya'ya yakınlaştırması muhtemel bir sebep olarak gördüklerinden dolayı sıcak bakmamışlardır. Batılı demokratik değerlerle uyumuna da Almanya'nın siyasi, ekonomik ve askerî çıkarları adına Menderes'in antidemokratik adımlarına göz yumulmasından yanaydılar. 27 Mayıs Askerî Darbesi'ni artan iç politik gerginliklerin sonucunda Menderes'in seçimleri bir yıl geriye çekme, Başbakanlıktan istifa ederek ülke yönetimini seçime kadar geçici hükümete devretmek gibi bütün demokratik opsiyonları göz ardı etmesi sonrasında, ordunun son çare olarak müdahalesi şeklinde yorumlayan Alman Dışişleri'nin, MBK'nın Rusya'ya yaklaşacağı konusunda şüphesi bulunmamaktaydı.

Almanya'nın da dâhil olduğu NATO üyesi ülkeler, Türkiye'de atılması gereken adımlar ve takip edilmesi muhtemel politikalar üzerinde ortak hareket etmekteydiler. 27 Mayıs'ın hemen ardından Almanya ve Batılı müttefikleri arasında Türkiye'de ülke yönetimine geçen askerî yönetimin tanınması ve işbirliği konusunda 28-29 Mayıs tarihlerinde tam bir uzlaşma sağlanmıştır. İncelenen diplomatik raporlar ve yazışmalarda Almanya'nın Türkiye'de meydana gelen olaylara yaklaşımındaki öncelik, demokrasinin sağlıklı işleyişinden çok, Menderes hükümetinin ve ardından ülke yönetimine geçen MBK'nın Batı ile rekabet halinde olan komünist Rusya'ya karşı konumlanması ekseninde yorumlanmaktaydı. Ayrıca Türkiye'deki iç politik kaos daha çok NATO ittifakının Doğu kanadında Rusya'ya karşı oluşan bir güvenlik zafiyeti olarak görülmekteydi. Nitekim Alman Büyükelçi Georg von Broich-Oppert askerî darbenin ardından gerçekleşen ve sayıları 3000'i aşan amiral, general ve subayların tasfiyesi anlamına gelen operasyonları anlaşılması zor ve kuşku verici olarak not ederken, ani bir dış saldırı karşısında ülke savunmasının aciz durumda kalabileceğinin ihtimaller dahilinde olduğunu belirtmekteydi.⁴⁸

Ülkenin ekonomik ve siyasi bağımsızlığını kazanması adına Rusya ile yakınlaşmadan yana olan Alparslan Türkeş ve beraberindeki subaylardan oluşan 14'lerin tasfiyesi olumlu bir gelişme olarak arşiv belgelerinde not edilirken, Alman Dışişleri, Rusya'nın MBK'ya teklif ettiği 500 milyon dolarlık uygun kredi teklifi karşısında Türkiye'nin Batı ekseninden kopmaması için karşı kredi teklifiyle daha hızlı hareket edilmesinden yanaydı. Bu bağlamda ekonomik gidişatın kötü seyrettiği bir dönemde Cemal Gürsel ve ekibine karşı ülke içinde oluşabilecek memnuniyetsizliğin önlenmesi için Batı'dan sağlanacak ekonomik yardım ve kredi kuruluşlarından bağımsız olarak, Alman hükümetinin adım atması yönündeki öneri Bonn'a aktarılmıştı. Son olarak Menderes ve kabinesinden bazı bakanlar için istenen idam cezalarının Yassıada davasının başında belli olmasıyla beraber Alman Şansölye Konrad Adenauer'in Türk Dışişleri Bakanı Selim Sarper aracılığıyla Cemal Gürsel'i idam kararından dönülmesi adına ikna etme çabaları başarısızlıkla sonuçlanmaktaydı.⁴⁹

48 PA AA, B 26-REF. 206/IA4/55A, s. 188.

49 PAAA, B 26-REF. 206/IA4/95, s. 199.

KAYNAKLAR

Arşiv Vesikaları

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes/ Almanya Dışişleri Bakanlığı

Diplomatik Arşivi Berlin (PAAA)

PAAA, B 26-REF.206/IA4.

PAAA, B 26-REF. 206/IA4/55A.

PAAA, B 26-REF. 206/IA4/95.

PAAA, B 2-B STS/76.

PAAA, B 26-REF. 206/IA4/93.

Telif Eserler

Ahmad, Feroz, *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*, C. Hurst for the Royal Institute of International Affairs, London 1977.

Armaoğlu, Fahir, “Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı”, *Belleten*, 60, 1996, s. 203-226.

Aydın, Suavi ve Taşkın, Yüksel, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarih*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, 27. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020.

Akalın, Cüneyt, *Askerler ve Dış Güçler Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000.

Aydemir, Talat, *Talat Aydemir'in Hatıraları*, Kitapçılık Yayınları, İstanbul 1968.

Başgil, Ali Fuad, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri Görüp Yaşadıklarım*. Yağmur Yayınları, İstanbul 2011.

Birand, Mehmet Ali; Dündar, Can; Çaplı, Bülent Mehmet, Demirkırat. *Bir Demokrasinin Doğuşu*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1997.

Breunig, Werner; Heimann, Siegfried; Herbst, Andreas, *Biografisches Handbuch der Berliner Stadtverordneten und Abgeordneten 1946-1963*, Band 14, Schriftenreihe des Landesarchivs, Berlin 2011.

Esin, Numan, Devrim ve Demokrasi. *Bir 27 Mayısçının Anıları*, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2005.

Göktepe, Cihat, “İngiliz Kaynaklarına Göre Türkiye'deki 27 Mayıs Darbesi”, *Türkler*, C. 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 54-65.

Göktepe, Cihat, “1960 Revolution in Turkey and The British Policy Towards Turkey”, *The Turkish Year Book International Relations*. Number XX., Ankara University Faculty of Political Sciences, Ankara 2000, s. 139-189.

Gülen, Nejat, *Anılarımda 27 Mayıs ve Yassıada*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2005.

Keiper, Gerhard ve Kröger, Martin, *Biographisches Handbuch des Auswärtigen Dienstes 1871-1945*, Band 3: L-R, Schöningh, Paderborn 2008.

Özdağ, Ümit, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Kitaplar, İstanbul 2004.

Vierhaus, Rudolf ve Herbst, Ludolf, *Biographisches Handbuch der Mitglieder des Deutschen Bundestages. 1949–2002*, Band 2: N–Z. Anhang. K. G., München 2002.

Yücel, İdris, “Turkey’s May 27, 1960 Coup through the French Diplomatic Reports”. *Bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World*, 90, 2019, s. 43-65.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Yasemin Saner Gönen. 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.